

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ Ο ΠΑΤΟΥΧΑΣ

*Καλώς τονε που πρόβαλε με τση μακρές χερούκλες
με τα μεγάλα μάγουλα και με τση ποδαρούκλες.*

...

*Μετά τινας ώρας το δίστιχον έκαμε τον γύρον του
χωριού, συνοδευόμενον και υπό εμπαικτικού επιθέ-
του. Διά να συμπληρώση το έργον της η Σπυριδολε-
νιά, τον επωνόμασε Πατούχαν, εμπνευσθείσα από
τους πλατείς του πόδας, το καταπληκτικώτερον χα-
ρακτηριστικόν του καταπληκτικού εκείνου εφήβου.*

Ο έφηβος Μανώλης, που λόγω της ανοικονόμητης σωματικής του διάπλασης αποκτά το παρατσούκλι «Πατούχας», από μικρό παιδί αποφασίζει να ζήσει στη στάνη του πατέρα του, εκεί όπου ένιωθε ευτυχισμένος, αφού «ήθελε να είναι βοσκός και ήτο βοσκός». Ο χρόνος, ωστόσο, περνά και κάποτε αφυπνίζεται μέσα του ο ερωτικός πόθος. Το γεγονός τον παρακινεί, χωρίς καν να το συνειδητοποιεί, να επιστρέψει στο χωριό. Ο νεαρός βοσκός - με τις αχαλίνωτες ορμές, με την αθωότητα του πρωτόπλαστου και την επινοητικότητα του αγριμιού -, αντιμέτωπος με το δράμα της κοινωνικής προσαρμογής, επαναστατεί και αντιδρά με πλήθος κουζουλάδες. Ο *Πατούχας* υπερβαίνει το ηθογραφικό πλαίσιο, χάρη στο καταλυτικό χιούμορ του Κονδυλάκη, την ψυχογραφική του δεινότητα, το υποδειγματικά λιτό και ανεπανάληπτο ύφος του, και αναδεικνύεται σε ένα από τα απολαυστικότερα «κλασικά» έργα της νεοελληνικής πεζογραφίας.

Ο Ιωάννης Κονδυλάκης γεννήθηκε στη Βιάννο της Κρήτης το 1862 (ή, κατ' άλλους, το 1861). Πέντε χρονών βρίσκεται πρόσφυγας στον Πειραιά, αλλά δύο χρόνια αργότερα επιστρέφει στο χωριό του, όπου μαθαίνει τα πρώτα γράμματα. Ξεκινά τις γυμνασιακές του σπουδές στο Ηράκλειο, τις συνεχίζει στη Βαρβάκειο Σχολή στην Αθήνα, αλλά το 1877 τις διακόπτει για να πάει στην Κρήτη, προκειμένου

να συμμετάσχει στην επανάσταση. Παραμένει στα Χανιά, όπου εργάζεται ως «γραφεύς» στο Εφετείο και, παράλληλα, αρχίζει να δημοσιογραφεί σε τοπικές εφημερίδες. Σε ηλικία είκοσι ενός ετών, το 1883, επιστρέφει στην Αθήνα και στη Βαρβάκειο. Ακολούθως, γράφεται στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από την οποία δεν θα αποφοιτήσει ποτέ. Φεύγει πάλι για την Κρήτη, όπου διορίζεται ως «γραμματοδιδάσκαλος» σε ένα χωριό των Χανίων. Τα πατριωτικά του άρθρα ξεσηκώνουν την αντίδραση των τουρκικών Αρχών, κι έτσι το 1889 αναγκάζεται να επιστρέψει οριστικά στην Αθήνα. Με το ψευδώνυμο «Διαβάτης» γράφει στις χρονογραφικές στήλες εφημερίδων της εποχής («Άστυ», «Εφημερίς», «Σκριπ»), ενώ συνεργάζεται μονιμότερα με το «Εμπρός». Θαμώνας στο καφενείο του Ζαχαράτου, χάρη στο πνεύμα και στο χιούμορ του γίνεται δημοφιλής στις λογοτεχνικές συντροφίες που συχνάζουν εκεί.

Υπήρξε ιδρυτικό μέλος και πρώτος πρόεδρος της Ένωσης Ελλήνων Συντακτών. Στο χώρο της δημοσιογραφίας, ο Κονδυλάκης ασχολήθηκε κυρίως με το χρονογράφημα, προσδίδοντάς του λογοτεχνική αξία. Επίσης, μετέφρασε γαλλικά μυθιστορήματα, καθώς και τους *Διαλόγους* του Λουκιανού. Τα λογοτεχνικά έργα του εντάσσονται στο πλαίσιο της ηθογραφικής πεζογραφίας, με αξιόλογα ψυχογραφικά στοιχεία και ιδιαίτερη αίσθηση του χιούμορ.

Το 1914, με το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ο Κονδυλάκης φαίνεται να χάνει το κέφι του για τη ζωή. Το 1918 αποσύρεται στην Κρήτη. Στις 22 Μαΐου 1920 γράφει το τελευταίο γράμμα του στον Μαλακάση, στο οποίο ομολογεί την κατάρρευσή του: «Ευρίσκομαι φαίνεται εις την κατάστασιν των αρρώστων ζώων, που αποσύρονται σε μια τρύπα διά να αποθάνουν, χωρίς να ενοχλήσουν και να ενοκληθούν». Δύο μήνες αργότερα, στις 25 Ιουλίου 1920, πεθαίνει στο Πανάνειο Νοσοκομείο Ηρακλείου.

αυτός είδος φιλολογικό από τα
ωραιότερα σήμερα. Θα μπορούσε
ίσως να πη κανείς ότι ο Κονδυ-
λάκης έχει τη λιτότητα και την
αυστηρότητα του δωρικού ρυθ-
μού ενώ ο Σπύρος ο Μελάς αν-
τιπροσωπεύει τον είς χιούμορ
και σχήματα πλούτου του κοριν-

«Εμπρός» είχε εξαιρετικό ενδια-
φέρον. Το πολιτικό άρθρο του
Καλαποθάκη καλογραμμένο πάν-
τοτε με πολύ bon sens, και με
πολύ λογική και δυνατή επιχει-
ρηματολογία. Κατόπιν τα χρονο-
γραφήματα ή τα άρθρα: Του Κον-
δυλάκη, του Παλαμά, του Παπεν-

πέσαι...
— "Ακουσε, Μ-
πήντησε μεθαύ-
ρως είνε ή τελε-
σέ βλέπω. Θα π-
'Εκράτησε το
κι' έσκόψε κι' ε-

Η σειρά «Αριστουργήματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» περιλαμβάνει έργα σημαντικών συγγραφέων που ξεχώρισαν κατά τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού· πρόκειται, δηλαδή, για αντιπροσωπευτικά έργα της παλαιότερης πεζογραφίας μας. Οι συγγραφείς τους, οι οποίοι εκφράστηκαν σε μια απλή για την εποχή τους γλώσσα, ανήκουν στις λογοτεχνικές γενιές που εμφάνισαν το έργο τους από το 1830 έως το 1880 (Α΄ Αθηναϊκή Σχολή), κι από το 1880 και μετά (Γενιά του '80).

Τα κείμενα επιλέχθηκε να τυπωθούν μονοτονικά, προκειμένου να είναι η εικόνα τους φιλική προς τον σημερινό αναγνώστη. Για να αποφευχθεί η σύγχυση όμοιων λέξεων, τονίζονται ορισμένες μονοσύλλαβες λέξεις, όπως, π.χ., τα αριθμητικά «έν», «είς», «έξ», ενώ μένουν άτονες οι αντίστοιχες προθέσεις.

Η παρούσα έκδοση του Πατούχα του Ιωάννη Κονδυλάκη –η λογοτεχνική γενιά του οποίου βρίσκεται στο γλωσσικό σταυροδρόμι της καθαρεύουσας με τη δημοτική– σέβεται απολύτως τη γραμματική της εποχής του –όπως, λ.χ., τη χρήση του θηλυκού άρθρου στην ονομαστική πτώση του ενικού αριθμού, «η», για να δηλώσει και την ονομαστική πτώση του πληθυντικού αριθμού–, καθώς και τους ιδιοματισμούς της κρητικής γλώσσας: π.χ., «γή» = ο αντιθετικός σύνδεσμος «ή»· «δέ» = «δες»· κ.ο.κ.

Για τη γλώσσα του Ιωάννη Κονδυλάκη, ο κριτικός και ιστορικός της λογοτεχνίας Αρίστος Καμπάνης έχει πει (Ημερολόγιον «Ελληνικόν Έτος», 1929, τόμ. Α, εκδόσεις «Πυρσού»): «Ούτε η καθαρεύουσά του ήτο αμιγής καθαρεύουσα (ήτο μάλλον κράμα καθαρολογικών και ζωντανών στοιχείων), ούτε η δημοτική του ήτο η τυπική δημοτική του Καρκαδίτσα».

ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

3

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

Ο ΠΑΤΟΥΧΑΣ

πεζογραφία

ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ – 3

Ιωάννης Κονδυλάκης, *Ο Πατούχας*

Επιμέλεια σειράς: *Ελένη Κεχαγιόγλου*

Καλλιτεχνική διεύθυνση: *Γιάννης Καρλόπουλος*

Γραφιστική επιμέλεια: *Εύη Καλογεροπούλου*

Σελιδοποίηση: *Βασίλης Γεωργίου*

Διόρθωση: *Δάφνη Χρήστου*

Στο εξώφυλλο: *Φιλολογικαί αναμνήσεις του Στεφ. Στεφάνου: «Ο Ιωάν. Κονδυλάκης», εφημ. Αθηναϊκά Νέα, 7.3.1936, σελ. 3*
[Πηγή: Τμήμα Ψηφιοποίησης και Φωτογραφικό Αρχείο / ΔΟΛ]

ΠΡΩΤΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

«Ο Πατούχας», εφημ. «Εφημερίς», Απρίλιος 1892 – Ιούνιος 1892.

ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ο Πατούχας, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Φέξη, Εν Αθήναις 1916.

ISBN: 978-960-503-243-2

© 2012 Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη Α.Ε.

Το παρόν ψηφιακό βιβλίο αποτελεί προσφορά του Εκδότη, η οποία διατίθεται μέσω ειδικής εφαρμογής προς τους χρήστες ηλεκτρονικών μέσων, ήτοι ηλεκτρονικών υπολογιστών, laptops, notebooks, e-readers, ταμπλετών (π.χ. ipad), smartphones, smart TV και τυχόν άλλων μέσων που θα προκύψουν στο μέλλον. Απαγορεύεται η καθ' οιονδήποτε άλλον τρόπο διάθεση του παρόντος. Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας, απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται, πάντως, ότι κατά τον Ν. 2121/93 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (η οποία έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε βάση δεδομένων, και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ του Αλέξη Ζήρα	8
Ο Πατούχας	15

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Ιωάννης Κονδυλάκης

και ο ρωμαλέος κόσμος της υπαίθρου

Σε λίγους συγγραφείς των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα θα μπορούσε να ταιριάξει πιο πολύ η φράση «η τέχνη είναι δύσκολη», όσο στον Ιωάννη Κονδυλάκη (Βιάννο Κρήτης, 1862-Ηράκλειο Κρήτης, 1920). Δημοσιογράφος από τις αρχές της δεκαετίας του 1880, ωστόσο σύμφωνα με τις μαρτυρίες γνωστών του (λ.χ. του Σπύρου Μελά) η αγωνία του για τη σωστή έκφραση ήταν έντονη ακόμα και για τα καθημερινά άρθρα του. Η έλλειψη χρόνου και οι αναστολές του τον έκαναν να ολοκληρώσει σχετικά λίγα λογοτεχνικά έργα: τα πρωτόλεια Διηγήματά του (1884), το μυθιστόρημα Οι άθλιοι των Αθηνών, δημοσιευμένο το 1894 στην εφημερίδα «Εστία» σε συνέχειες, τη νουβέλα Ο Πατούχας (1892), επίσης σε συνέχειες

στην «Εφημερίδα», το Όταν ήμουν δάσκαλος (1916) και την Πρώτη αγάπη (1919). τα δύο τελευταία είναι συλλογές στις οποίες συνάθροισε εκτενή και σύντομα διηγήματά του. Αντιθέτως, τα αξιανάγνωστα χρονογραφήματά του – που τα έγραψε κυρίως για την εφημερίδα «Εμπρός», με το ψευδώνυμο Διαβάτης και είναι έως σήμερα ασυγκέντρωτα στο μεγαλύτερο μέρος τους – ανέρχονται σε εκατοντάδες. Δεν προσθέτει κάτι ουσιαστικό στο έργο του το ιστορικό αφήγημα Το '62. Κάτω ο τύραννος!, ένα χρονικό της κρητικής εξέγερσης. Αντίθετα, έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι από όλα τα πεζά του, μικρά ή μεγάλα, πιο δημοφιλή αλλά και πιο λογοτεχνικά ολοκληρωμένα είναι εκείνα που προέρχονται από τα προσωπικά διώματά του στην Κρήτη. Σε αυτό μοιάζει η περίπτωση του με εκείνη τού κατά μία δεκαετία μεγαλύτερού του, Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, αν και διαφέρει ο τρόπος με τον οποίο ο καθένας τους ανακαλεί τον τόπο καταγωγής και τους ανθρώπους του. Με λυρισμό και ποιητική διάθεση ο Παπαδιαμάντης με αδρότητα, οίστρο, σάτιρα και ψυχογραφική παρατήρηση ο Κονδυλάκης.

Από πολύ μικρή ηλικία έζησε από κοντά με την οικογένειά του τις συνεχείς εξεγέρσεις των Κρητικών

εναντίον των Τούρκων. Και τις διαρκείς διώξεις και μετακινήσεις. Από νωρίς η ζωή αλλά και οι σπουδές του μοιράστηκαν σ' ένα αδιάκοπο πήγαιν' έλα μεταξύ Αθήνας και μεγαλονήσου: Τα πρώτα γράμματα στη Βιάννο, έπειτα στο Ηράκλειο και στη Βαρβάκειο Σχολή της Αθήνας· το 1877 διακόπτει τα μαθήματά του και πηγαίνει πίσω στην Κρήτη για να πάρει μέρος στην επανάσταση· εκεί, εργάζεται ως γραμματέας σε δημόσιες υπηρεσίες και πρωτοδημοσιεύει στη χανιώτικη εφημερίδα «Αλήθεια». Το 1883 επιστρέφει στην Αθήνα, τελειώνει τη Βαρβάκειο και γράφεται στη Φιλοσοφική, όπου καθηγητής του είναι ο Νικόλαος Πολίτης. Πιθανώς με την παρότρυνσή του να περιγραφούν τα ήθη της Κρήτης πήρε ο Κονδυλάκης μέρος στο διαγωνισμό του περιοδικού «Εστία», με το διήγημα «Η Κρήσσα ορφανή», αν και οι σπουδές του δεν είχαν συνέχεια. Τον επόμενο χρόνο, εμπνευσμένος, όπως έγραψε ο ίδιος, από το παιδαγωγικό σύστημα του Λέοντα Τολστόι για τη σημασία της απεριόριστης ελευθερίας των μαθητών, αποφάσισε να εργαστεί στο Γεράκι της Κυδωνίας ως γραμματοδιδάσκαλος. Ωστόσο, ύστερα από δύο σχολικές χρονιές (1884-1885), ένιωσε απογοητευμένος από τις αντιδράσεις

των γονέων, και ο ενθουσιασμός του βρήκε διέξοδο ξανά στη μαχητική δημοσιογραφία, με σειρά πατριωτικών άρθρων (στις εφημερίδες «Άμυνα» και «Νέα Εβδομάδα») υπέρ της ανεξαρτησίας της Κρήτης. Το 1889 αναγκάστηκε να ξαναφύγει, διωκόμενος από τις τουρκικές Αρχές, και τη φορά αυτή έμεινε στην Αθήνα για τα επόμενα τριάντα χρόνια. Σχεδόν έως το θάνατό του, που τον βρήκε τελικά στην Κρήτη.

Η περίοδος που αρχίζει από το 1889 σημαδεύει και την ωριμότητα του Ιωάννη Κονδυλάκη, ως συγγραφέα και ως δημοσιογράφου. Αυτοδίδακτος, έμαθε αρχαία ελληνικά, μεταφράζοντας και μαθητεύοντας ταυτόχρονα στη σατιρική τέχνη των Διαλόγων του Λουκιανού. Έμαθε επίσης γαλλικά, αποδίδοντας δύο μυθιστορήματα που ενίσχυσαν το δικό του συγγραφικό στίγμα: την Πανωλεθρία (La debacle) του Εμίλ Ζολά, την οποία δημοσίευσε σε συνέχειες στην «Εφημερίδα», και μάλιστα τον ίδιο ακριβώς χρόνο (1892) που εκδόθηκε στη Γαλλία, και δύο χρόνια αργότερα, το 1894, πάλι στην «Εφημερίδα», το Καπετάν Φρακάς του Τεοφίλ Γκωτιέ. Η επίδραση του Ζολά στον Κονδυλάκη γίνεται με δύο φαινομενικά αντίθετους τρόπους που βρίσκουν έκφραση, κατά σειρά, στον

Πατούχα (1892) και στους Αθλίους των Αθηνών (1894). Στο πρώτο πεζό του ο Κονδυλάκης δείχνει την κατάφασή του στον κόσμο της φυσικής, ρωμαλέας και άμεσης αντίληψης για τη ζωή, τον αυθόρμητο κόσμο των αγροτικών κοινωνιών, ενώ στο δεύτερο δείχνει, αντίθετα, την άρνησή του για τη στρεβλή ηθική, τη νοσηρή μορφή των ανθρώπινων σχέσεων στις πόλεις και στηλιτεύει το επίπλαστο των συμπεριφορών. Πρόκειται ακριβώς, αν θέλουμε να συγκρίνουμε τον Κονδυλάκη με σύγχρονούς του συγγραφείς, για την ίδια διάκριση που κάνει και ο Γρηγόριος Ξενόπουλος ανάμεσα στα πεζά του που διαδραματίζονται στην πόλη και σε εκείνα που έχουν ως σκηνικό τους την πατρίδα του, τη Ζάκυνθο.

Ο Πατούχας θεωρείται, και όχι άδικα, το πιο ολοκληρωμένο και δημοφιλές διβλίο του Κονδυλάκη. Είναι μια νουβέλα με πολλά προσωπικά στοιχεία του συγγραφέα, με χαρακτήρες που τους γνώρισε όταν ήταν παιδί, όπως τον ίδιο τον Μανώλη, τον γιο του Σαϊτονικολή, τον επονομαζόμενο Πατούχα λόγω της ανοικονόμητης, τεράστιας σωματικής του διάπλασης. Στο διήγημά του «Αλέστα!» δημοσιευμένο το 1895 στην «Εστία» ο Κονδυλάκης αναφέρεται στα

γεγονότα της εξέγερσης του 1866 εναντίον των Τούρκων, καθώς τα ξει στο χωριό του, στη Βιάννο, και ανάμεσα σ' αυτούς που καθοδηγούν τους χωρικούς διακρίνει και τον Μανώλη. Πρόκειται δηλαδή για ένα πρόσωπο που υπήρξε και το οποίο ο συγγραφέας, βασισμένος εν μέρει στις αναμνήσεις του, το θάζει να ξαναζήσει. Προβάλλοντάς το όμως σε άλλες συνθήκες, σε άλλες δοκιμασίες. Και επίσης, προσθέτοντάς του χαρακτηριστικά που το κάνουν να έχει ακόμα μεγαλύτερο και ευρύτερο ενδιαφέρον. Όχι μόνο για τον αναγνώστη που προέρχεται από την Κρήτη και είναι κοντά στις ανάλογες νοοτροπίες και τις συνήθειες των κατοίκων της, αλλά για κάθε αναγνώστη. Με τους διαλόγους να μεταφέρουν την περιπαικτική διάθεση, τη χιουμοριστική ευφορία και την παγανιστική αίσθηση των ανθρώπων της γης, ο Κονδυλάκης αφηγείται παράλληλα το πέρασμα του απροσάρμοστου Μανώλη από την απόλυτη, ζωική ελευθερία στη ζωή της αγροτικής κοινότητας. Φτάνει μάλιστα στο σημείο να διακωμωδεί και τα στερεότυπα της εποχής του. Όπως, λ.χ., τον αποτυχημένο τρόπο του δασκάλου του χωριού να εφαρμόσει τις μεσαιωνικές παιδαγωγικές μεθόδους του. Ενώ εξυψώνει την ερωτική

έλξη που ενεργεί απελευθερωτικά, καταπραΰνοντας τον ανυπότακτο έφηβο. Και αυτά, με μια ζωντάνια και παραστατική δεινότητα, χαρακτηριστικά ενός συγγραφέα που ζούσε ό,τι δημιουργούσε.

Αλέξης Ζήρας

Ο ΠΑΤΟΥΧΑΣ

Α΄

Το γεγονός της ημέρας εις το χωριό ήτο η εμφάνισις του υιού του Σαϊτονικολή, αγνώστου σχεδόν μέχρι τούδε όστις ούτω επαρουσιάσθη έξαφνα, μίαν Κυριακήν του 1863, δεκαοκτώ ετών, ανδρούκλακας ώς εκεί πάνω, με ανάπτυξιν καταπληκτικήν. Του διαόλου το Σαϊτονικολή γυιο που τον έκαμε! Είδες μπόι, είδες πλάτες; Και τι έχει να γίνη ακόμη όσο ν' αντροπατήση! Πού 'τον αυτό το παιδί, κ' έτσι μονομιás επετάχθηκε άντρας θεριεμένος;

Βέβαια στη χώρα δεν ήτο. Το πράγμα εφάινετο μία ώρα μακριά. Μετά την πρώτην εντύπωσιν, οι φιλόσοφοι ήρχισαν να βλέπουν διάφορα ψεγάδια εις

τον νέον, και τα εμπαικτικά γέλια διεδέχθησαν τον θαυμασμόν. Ελέγετο δηλαδή ότι, επειδή έζη μέχρι τούδε μακράν των ανθρώπων, βοσκός εις τα βουνά από μικρό παιδί, είχε γίνει ζών με τα ζώα· μόνο που δεν εκουτούλα. Να μιλήση καλά καλά δεν ήξερε και άμα ευρίσκετο μεταξύ ανθρώπων τα 'χανε κ' έκανε σαν αγριότραγος που κοιτάζει από πού να φύγη.

Η δε Σπυριδολενιά, διάσημος ψεγαδιάστρα και διά τούτο λίαν επίφοβος, έτοιμη πάντοτε, αν εστραβοπατούσες, να σου βγάλη τραγούδι, όταν τον είδεν έκαμε τάχα πως εφοβήθη, μάνα μου! Έπειτα εγέλασε τον συριστικόν και ξηρόν γέλωτά της και σκύψασα εψιθύρισε προς την παρακαθημένην το εξής αυτοσχέδιον επίγραμμα:

*Καλώς τότε που πρόβαλε με τση μακρές χερούκλες
με τα μεγάλα μάγουλα και με τση ποδαρούκλες.*

Το δίστιχον τούτο, με το οποίον η Σπυριδολενιά εχάρραξεν, ως διά μονοκονδυλιάς, την γελοιογραφίαν του νέου, μεταδοθέν από ακοής, μετά μικρών σκιρτηματικών γελώτων, παρήγαγε πλημμύραν φαιδρότητος εις τον όμιλον των γυναικών, αίτινες καθήμεναι υπό

τον μεγάλον πλάτανον με τα κυριακάτικα των, παρετήρουν τους διερχομένους από το δισταύρι. Μία εξ αυτών κατελήφθη υπό σπασμωδικού ακαταβλήτου γέλωτος και ενώ διά της μιας χειρός εκράτει τα στήθη της, διά της άλλης εκτύπα τον ώμον της Λενιάς:

— Θεοσκοτωμένη, να σκάσω θέλω αφού τα γέλια, σε καλό να μου βγούνε!

Όσον δε παρετήρουν τον νέον απομακρυνόμενον με τα μεγάλα χέρια κρεμάμενα ως περιττά και δυσοικονόμητα εξαρτήματα, τα μεγάλα πόδια, εις τα οποία είχε μεταδοθή το σάστισμα της κεφαλής, όλον εκείνον τον κολοσσόν, όστις από την παραζάλην της ανθρωποφοβίας εβάδιζεν ως στραβός, προσκόπτων εις τους λίθους, η κωμική τού επιγράμματος εικών εφαινετο περισσότερο ταιριαστή και οι γέλωτες δεν έπαυον.

Μετά τινας ώρας το δίστιχον έκαμε τον γύρον του χωριού, συνοδευόμενον και υπό εμπαικτικού επιθέτου. Διά να συμπληρώση το έργον της η Σπυριδολενιά, τον επωνόμασε Πατούχαν, εμπνευσθείσα από τους πλατείς του πόδας, το καταπληκτικώτερον χαρακτηριστικόν του καταπληκτικού εκείνου εφήβου.

Ο Μανώλης, ο επονομασθείς ούτω Πατούχας, είχε δείξει από μικράς ηλικίας τόσην αγάπην προς την ποιμενικήν ζωήν, ώστε μετά δυσκολίας τον απέσπασεν ο πατήρ του από τα πρόβατα διά να τον παραδώσῃ εἰς τον διδάσκαλον, ένα καλόγηρον, ὅστις προ ολίγου εἶχεν ανοίξει σχολεῖον, ὅπου ἐδίδασκε τα κοινά ἢ ἐκκλησιαστικά λεγόμενα γράμματα καὶ κατήρτιζεν ἀναγνώστας, δυναμένους, να ψάλλουν εἰς την ἐκκλησίαν καὶ φέροντας εἰς την ζώνην, ὡς ἔμβλημα τῆς ἀξίας των, το μακρόν ορειχάλκινον καλάμαρι. Ἀλλ' εἰς το διάστημα δεκαπέντε ἡμερῶν ὁ Μανώλης δεν κατώρθωσε να μάθῃ τίποτε περισσότερο ἀπὸ την φράσιν «Σταυρέ βοήθει», την ὁποίαν προέτασσαν τότε του ἀλφαβήτου. Ὁ δε διδάσκαλος, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐξήντησεν ἐναντίον του ὅλας τὰς δευτερευούσας τιμωρίας καὶ ἔσπασεν εἰς την ράχην του δεκάδας ράβδων, ἐδοκίμασε καὶ τον περιβόητον φάλαγγα. Ὁ Μανώλης, ὅστις εἶχε φοβεράν ιδέαν περὶ του διδασκαλικοῦ τούτου κολαστηρίου, ἀντέταξεν ἀπελπιστικὴν ἀντίστασιν· ἀλλ' ὁ καλόγηρος, βοηθούμενος ὑπὸ των πρωτοσκόλων, κατώρθωσε να συλλάβῃ τὰς γυμνάς του κνήμας εἰς τον φάλαγγα καὶ να του μετρήσῃ εἰς τὰ πέλματα παρὰ μίαν τεσσαράκοντα.

Το παιδίον, αιμάσσον τους πόδας, ωρκίσθη να μη επανέλθη πλέον εις την κόλασιν εκείνην. Αλλά και ο πατήρ του είχεν ορκισθή «να τον κάμη άνθρωπον»· δεν ήθελε να μείνη το παιδί του, όπως αυτός, ξύλον απελέκητον· και την επιούσαν τον ωδήγησε διά της βίας εις το σχολείον, κλαίοντα και ικετεύοντα, και έδωκε προς τον διδάσκαλον την φοβεράν παραγγελίαν: «Μόνο τα κόκκαλα γερά, δάσκαλε». Ο δάσκαλος ηκολούθησεν ευσυνειδήτως την πατρικήν εντολήν, αλλ' ο Μανώλης, ο αμεσώτερος ενδιαφερόμενος, δε συνεμερίζετο την γνώμην του πατρός του· και μίαν ημέραν εκσφενδονήσας κατά του διδασκάλου την επί καλάμου προσηροσμένην φυλλάδα, ετράπη εις φυγήν. Αντί δε να μεταβή εις την πατρικήν οικίαν, οπόθεν θα ωδηγείτο πάλιν την επιούσαν προς τον φοβερόν καλόγηρον, ετράπη την προς τα όρη άγουσαν και μετά τινας ώρας ευρίσκετο εις την μάνδραν του πατρός του.

Όταν έφθασεν εκεί επάνω, εν μέσω των γνωρίμων βουνών, των γνωρίμων δένδρων, και των γνωρίμων ζώων, των μόνων του αληθινών γνωρίμων και φίλων, τον κατέλαβεν η συγκίνησις και η χαρά του ανθρώπου τού επιστρέφοντος εις την πατρίδα του, την οποίαν δεν ήλπιζε να επανίδη. Και θα εχοροπήδα

ως τρελός, αν δεν εμετρίαζε την χαράν του ο φόβος ότι ο πατήρ του θα ήρχετο να τον επαναφέρει εις το σχολείον. Η επιμονή αύτη του εφαινετο τελείως αδικαιολόγητος. Τι τα ήθελε τα γράμματα, αφού έτσι ήτο τόσο καλά, τόσο ευχαριστημένος; Αυτός ό,τι επεθύμει διά να είναι ευτυχής, το είχε· ήθελε να είναι βοσκός και ήτο βοσκός. Διατί τον απέσπασαν από την ευτυχίαν του και τον κατεδίκασαν να κάθεται επί ώρας ακίνητος υπό την απειλήν των βλοσυρών βλεμμάτων ενός κακού ανθρώπου, μεταξύ τεσσάρων τοίχων; Διά να μάθη γράμματα; Τι να τα κάμη τα γράμματα; Αυτός πάντοτε θα εγίνετο βοσκός και κανείς από τους βοσκούς που εγνώριζε δεν ήτο γραμματισμένος. Είχεν άλλως σχηματίσει πεποίθησιν ότι ήτο αδύνατον να μάθη γράμματα. Τα είχε πάρει από φόβον. Έπειτα ο τρόμος, τον οποίον του ενέπνευσεν ο δάσκαλος, του έφερε τοιαύτην ταραχήν, ώστε παρέλυεν η μνήμη και η γλώσσα του ομού. Διά να συνηθίση να μη λέγη το Α άλφα έφαγεν αμέτρητα χαστούκια· άμα δ' εμάνθανεν έν των γραμμάτων του αλφαβήτου, ελησμόνει το προηγούμενον· και άμα ήρχετο πλησίον του ο δάσκαλος, τα ελησμόνει όλα ή έλεγεν άλλ' αντ' άλλων.

Και όμως αυτός, όστις δεν κατώρθωνε να μάθη τα εικοσιτέσσαρα γράμματα, εγνώριζεν όλα των τα γιδοπρόβατα ένα ένα· και δεν είχαν λίγα. Πώς συνέβαινε, ως βοσκόπουλον να είναι ξεφτέρι, και εις το σχολείον ν' αποσβολωθή έτσι, ώστε να μη διαφέρει από το σκαμνί εις το οποίον εκάθητο; Ημπορούσαν τ' άλλα παιδιά να σφυρίξουν σαν αυτόν και να ρίξουν την πέτραν μακρύτερα «αποβοσκιστή»; Ήξερε κανείς σαν αυτόν τα σημάδια των γιδοπροβάτων; Αυτός και τώρα, αν τον άφηναν, ήτο ικανός ν' αρμέξη και να τυροκομήση ακόμη.

Όταν επανήλθεν εις τα βουνά του, σαν να έφυγε μία ομίχλη σκοτεινή από τον εγκέφαλόν του και ένα βάρος που εδέσμευε τα μέλη του. Του εφάινετο ότι ήτο ελεύθερος, όπως τα πουλιά που επετούσαν γύρω του.

Επαναβλέπων τους γονείς και τους αδελφούς του, ποτέ δεν ησθάνθη την χαράν την οποίαν ησθάνετο επαναβλέπων τώρα τα γνώριμα μέρη, τα πρόβατα και τας αίγας, αίτινες τον προσέβλεπον με μίαν ενάτενισιν ευχαρίστου εκπλήξεως, ως να του έλεγον: «Καλώς τότε! τι μας έγινες τόσον καιρόν;» Και με γενικόν κωδωνισμόν εφάινοντο ως να εώρταζαν την

επάνοδόν του. Η αληθινή του οικογένεια ήσαν τα άκακα εκείνα ζώα και τ' ακόμη αγαθότερα δένδρα και οι βράχοι και τ' αγριολούλουδα που του απηύθυνον, έλεγες, φιλικόν χαιρετισμόν, όπως εσείοντο εις τους κρημνούς. Όλα, ζωντανά και άψυχα, του εγελούσαν με στοργήν, την οποίαν μόνον εις το μητρικόν ίσως πρόσωπον έβλεπε. Και αυτοί οι κόρακες, οίτινες διήρχοντο κρώζοντες υψηλά εις τον αέρα, του εφαινοντο φίλοι.

Οι σκύλοι της μάνδρας είχαν σπεύσει εις προϋπάντησίν του τρελοί από χαράν. Όταν δε συνηντήθησαν, ο Μανώλης εκυλίσθη μετ' αυτών επί των χόρτων, αποδίδων τας θωπείας, ως σκύλαξ, και ομιλών προς αυτούς ως να ήσαν άνθρωποι:

— Εσείς ελέετε πως δε θα ξανάρθω στα ωζά, αι; Κ' εγώ το φοβήθηκα. Αι, μωρέ παιδιά, κακά που 'ναι στο χωριό, σα σε βάλουνε και στο σκολειό! Κατέχετε ειντά 'ναι το σκολειό; Ένα σπίτι που πάνε κάθε μέρα τα κοπέλια κ' εκ' είν' ένας καλόγερος, που τότε λένε δάσκαλο, και τα δέρνει.

Από ευνόητον λεπτότητα ο υιός του Σαϊτονικολή απέφυγε να διηγηθή προς τους φίλους του το ταπεινωτικόν επεισόδιον του φάλαγγα. Εξέφρασε μόνον

προς αυτούς την εναντίον του καλογήρου αγανάκτησίν του και είπεν ότι βέβαια, αν τον συνήντων καμμίαν ημέραν, θα του τον εσυγύριζαν καλά με τα δόντια των.

Ως προέβλεπεν ο Μανώλης, ο πατήρ του μετέβη εις την στάνην με σκοπόν να τον επαναφέρη διά της πειθούς ή και διά της βίας εις το σχολείον. Μετέβη πολλάκις, αλλ' εις μάτην εκοπίασεν. Άμα τον έβλεπεν ο Μανώλης, έφευγεν ως αγρίμι και εκραύγαζε κλαίων:

— Δε θέλω γράμματα! Δε θέλω!

Εφοβέριζε δε ότι, αν ο πατέρας του επέμενε, θα έπεφτε να σκοτωθή εις την παρακειμένην χαράδραν.

Και είχε τόσην ειλικρίνειαν εις την φωνήν και τόσην αποφασιστικότητα εις το βλέμμα, ώστε ο Σαϊτονικολής εφοβήθη ότι, αν επεχείρει να μεταχειρισθή βίαν, θα εξετέλει την απόφασίν του. Επί τέλους δε απελπισθείς, τον αφήκε στην οργήν του Θεού: — Θέλω, παιδί μου, να 'χης χίλια πρόβατα, μα σα δε θες εσύ, ουρά μην αποτάξης. Και θα δούμε ποιος θα το μετανιώση.

Εις την ερημίαν, εις την σιγήν των βουνών και των χειμαδίων, ο Μανώλης δεν εβράδυνε να εξαγριωθή

τελείως. Εις τούτο δε συνετέλεσε μεγάλως και η φοβερὰ ανάμνησις του σχολείου. Ο φόβος που του ενέπνευσεν ο δάσκαλος, μετεβλήθη εις γενικήν ανθρωποφοβίαν. Εφοβείτο με το δέος αγρίου ζώου και, όπως τούτο, άμα έβλεπεν άνθρωπον, ήτο έτοιμος να τραπή εις φυγήν και να κρυβή. Οι μόνοι άνθρωποι τους οποίους δεν εφοβείτο ήσαν οι σύντροφοί του, ποιμένες και τυροκόμοι, ημιάγριοι, ως αυτός. Αλλ' ενώ ούτοι κατέβαινον από καιρού εις καιρόν εις το χωριό, διά να εκκλησιάζωνται και μεταλαμβάνουν, ο Μανώλης ουδέ την ανάγκην ταύτην ησθάνετο. Από την θρησκείαν διετήρει μίαν ιδέαν στοιχειώδη και αμυδράν. Εγνώριζε συγκεχυμένα τινά περί Κολάσεως και Παραδείσου, ήξευρε το «Πάτερ ημών» και το «Χριστός Ανέστη», αξιοθρηνήτως στρεβλωμένα, αλλ' η προσευχή του συνίστατο κυρίως εις σταυρούς και γονυκλισίας. Όταν ήστραπτε κ' εβρόντα, εσταυροκοπείτο έμφοβος, ψιθυρίζων: «Μήστητί μου, Κύριε, μήστητί μου, Κύριε!» Διότι την βροντήν εθεώρει ως την απειλήν της θείας αγανακτήσεως, όπως εις την χαρμονήν της ανθισμένης και φωτολουσμένης φύσεως έβλεπε το μειδίαμα της θείας αγαθότητος. Ο Θεός του ήτο γέρων πελώριος με βαθύν λευκόν

πώγωνα και δασείας οφρύς, κατοικῶν εἰς τὸν εὐρύν ουρανόν, ὁπόθεν τὸ ὠργισμένον τοῦ βλέμμα διέχυνε τὴν φρικαλέαν ἀστραπὴν μεταξύ των νεφῶν.

Δεν ελύπησε τόσον τοὺς γονεῖς τοῦ ἠ εγκατάλειψις των μαθημάτων, ὅσον τοὺς ἀνησύχει ἡ λήθη των θρησκευτικῶν τοῦ καθηκόντων. Ἔτος καὶ πλέον εἶχε παρέλθει ἀπὸ τῆς ἀποδράσεώς του καὶ κατὰ τὸ διάστημα τούτο οὔτε ἐκοινώνησεν, οὔτε ἐλειτουργήθη εἰς ἐκκλησίαν. Καὶ ἐφτυσεν αἷμα ὁ πατέρας τοῦ διὰ να τὸν πείσῃ να μεταβῆ εἰς τὸ χωριό, ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ να μεταλάβῃ. Τοῦ ἔδωκεν ὑποσχέσεις, τὸν εφοβέρισεν ὅτι θα ἐκολάζετο, τοῦ εἶπεν ὅτι ἡ μητέρα τοῦ ἐκλαίεν ἐπιθυμούσα να τὸν ἴδῃ, ἀλλ' ἐμεινεν ἀμετάπειστος· μόνον δε ὅταν τοῦ εἶπεν ὅτι, ἐπιμένων να μὴ πηγαίνῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ να μὴ μεταλαβαίνῃ, θα ἐγίνετο Τούρκος, διότι οἱ Τούρκοι οὔτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν πηγαίνουν οὔτε μεταλαβαίνουν, ἤρχισε να σκέπτεται καὶ ἐπὶ τέλους συγκατένευσεν.

Εἰς τὸ χωριό κατέβη νύκτα καὶ τὸ πρωὶ μεταβάς εἰς τὴν ἐκκλησίαν ελούφαξεν εἰς μίαν γωνίαν, ὡς λαγός, ὅστις αἰσθάνεται τὸν γύπα περιπτάμενον, ἀφού δ' ἐκοινώνησεν, ἀνεχώρησεν ἀμέσως εἰς τὰ ὄρη. Βαθμηδόν ὁμως ἀνεθάρρησε καὶ κατέβαινε δύο καὶ τρεῖς

φορές το έτος, διά να πηγαίνει εις την εκκλησίαν. Διετάρει όμως πάντοτε την νευρικήν ανησυχίαν και το σπινθηροβόλημα των οφθαλμών θηρίου ατελούς δαμασθέντος.

Εις την βαθμιαίαν ταύτην εξημέρωσιν συνετέλεσαν προ πάντων αι προσπάθειαι της μητρός του, ήτις συνοδεύουσα αυτόν εις την εκκλησίαν, τον εδίδασκε πώς να φέρεται. Μετά την απόλυσιν της λειτουργίας, έπρεπε να μένη επ' ολίγον εις την αυλήν της εκκλησίας και να χαιρετά τους χωριανούς, θέτων το χέρι επί του στήθους και υποκλίνων την κεφαλήν: «Καλή μέρα τ'ς αφεντιάς σας». Έπειτα ν' ακροάται τους χωριανούς συζητούντας και λύοντας τας διαφοράς των ενώπιον των προεστών, «για να παίρνη πράξι». Εις το τέλος δε, όταν θα εξήρχετο ο παπάς, να πλησιάζη να του φιλή το χέρι και να φεύγη. Ο Μανώλης ηκολούθει τας συμβουλάς της μητρός του επί τινα καιρόν και ήρχιζε μάλιστα να του αρέση η εκκλησία, προ πάντων όταν εμοίραζαν κόλλυβα ή άρτον.

Αλλά δεν ηδύνατο ακόμη να εξοικειωθή με τους ανθρώπους, τινές δε ήρχισαν να μαντεύουν την ανθρωποφοβίαν του, διότι ταύτα φαινόμενα δεν ήσαν τότε, και δεν είναι ίσως ακόμη, σπάνια εις τινά χωρία

της Κρήτης. Ημέραν τινά, μετά την απόλυσιν της λειτουργίας, ο Βούργαρης, ένας αστείος χωρικός, τον επλησίασε με τρόπον και αιφνιδίως δι' όλης του της πνοής εξεφύσησε δούπον βροντώδη, πουφ! Ο δε Μανώλης εκταραχθείς ως αίλουρος, ανεπήδησε και ετράπη εις φυγήν, ενώ κατόπιν αυτού οι χωρικοί ανεκάγχαζον και εκραύγαζον, όπως κατόπιν λαγού φεύγοντος και καταδιωκομένου υπό σκύλων:

— Ου, μωρέ, πιάσ' τόνε!

Μετά το κωμικόν τούτο πάθημα, διέκοψεν επί μακρόν πάλιν τας προς τους ανθρώπους σχέσεις του. Οσάκις δε κατέβαινε διά να μεταλάβη, δεν εχρονοτριβει πλέον εις την αυλήν, αλλ' αμέσως ανεχώρει.

Εις την ερημίαν η φαντασία του είχε προσωποποιήσει τα πάντα και σχηματίσει κόσμον χιμαιρικόν, εις τον οποίον δεν ησθάνετο την μόνωσιν. Εις τον κόσμον εκείνον μάλιστα ευρίσκοντο και τινές των χωριανών του. Εις τα σχήματα και τας γραμμάς των βράχων εύρισκεν ομοιότητας προς τας φυσιογνωμίας αυτών. Ούτω επί μεγάλης πλάκας, ήτις εστέκετο απέναντι της μάνδρας, έβλεπε την μορφήν μιας γειτόνισσάς των, της Πετρογιάνναινας. Άλλος βράχος υψηλότερα, μαύρος, του εφάινετο απαράλλακτος ο

Τζαμπότζας ο αράπης, που εγύριζεν από πόρτα σε πόρτα κ' εδιακόνευε. Και ήτο μία από τας διασκεδάσεις του να τον πετροβολά. Έτσι τον επετροβόλουν και τα παιδιά στο χωριό, αλλ' άμα εγύριζε το μαύρο του μούτρο κ' εγυάλιζαν τα δόντια του, ου! οπού φύγει φύγει τα παιδιά... Να και ο παπα-Δημήτρης, ένας μεγάλος γεροντόπρινος. Και λίγο παραπέρα ένας Τούρκος με τη σαρίκα του. Τον εγνώριζεν αυτόν τον Τούρκον, τον Μαυρομπραϊΐμην. Έλεγαν πως είχε σκοτώσει ένα του μπάριμπα κι ο πατέρας του τον εμάχετο φοβερά. Διά τούτο τον εμίσει και αυτός και οσάκις διέβαινεν από κοντά του, δεν παρέλειπε να του ρίξη μερικές πέτρες.

Αυτός ήτον ο εχθρός του. Τον εμίσει περισσότερο και από τον δάσκαλον. Όλοι οι άλλοι βράχοι, δένδρα, άνθη, που χαμογελούσαν επάνω στις ψηλές πέτρες ή βρουσούλες που μουρμούριζαν μες στα κλαδιά και τα καθάρια χαλίκια, ήσαν φίλοι του. Αλλ' ο καλλίτερός του φίλος ήτον ο Θεωωρής. Δεν ήτο βράχος αυτός ή δένδρον· δεν ήτο τίποτε. Ήτο μόνον μία βραχνή φωνή που ήρχετο από το βάθος ενός στενού λαγκαδιού, κι ό,τι της φώναζες το ξανάλεγε σαν να κοροΐδευε. Αι! της έλεγες· αι! σ' απηλογιέτο

μονομιιάς. Κι αυτός ήτον ο Θοδωρός, ένα βοσκάκι, που 'χε την κακή συνήθεια να κλέφτη γιδοπρόβατα. Διά τούτο και απελιθώθη εκεί στο λαγκάδι και είχε κατάρα να επαναλαμβάνη κάθε φωνή.

Οι γεροντότεροι βοσκοί διηγούντο εις τους νεωτέρους αυτήν την ιστορίαν, διά να τους εμποδίζουν από την ζωοκλοπήν· αλλά τόσο ολίγον την επίστευον οι ίδιοι, ώστε δεν τους απέτρεπε να κλέπτουν περισσότερο από τον Θοδωρή.

Ο Μανώλης διερχόμενος εκαλημέριζε πάντοτε τον απολιθωμένον βοσκόν· «Καλημέρα, Θοδωρή» – Καλημέρα Θοδωρή, απήντα και η φωνή. Και ο Μανώλης εγέλα με την ανοησίαν ή την δυστυχίαν του ζωοκλέπτου. «Όχι, μωρέ κουζουλέ!» του εφώναζε – Όχι, μωρέ κουζουλέ, εφώναζε και ο πάντοτε αδιόρθωτος Θοδωρός.

Και ούτω δεν ησθάνετο ποτέ μόνωσιν ο Μανώλης και ήτο πάντοτε ευχαριστημένος με την ζωήν του.

Αλλ' έπειτα συνέβη μία μεταβολή. Πρώτον ο Μανώλης εμεγάλωσεν. Εις τούτο τού έδωκε κατ' αρχάς αφορμήν να προσέξη ο πατέρας του, όστις μεταβάς κάποτε εις την μάνδραν ανεφώνησεν όταν τον είδε: